

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شهید بهشتی تهران

دانشکده حقوق

موضوع پایان نامه:

شاخص‌های کمی کردن خسارت معنوی در محکومیت‌های کیفری

مقطع کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر رحیم نوبهار

استاد مشاور:

دکتر نسرين مهرا

دانشجو:

مهدی برادران

۱۳۹۹ - ۱۴۰۰

چکیده

خسارت معنوی حاصل از جرایم، از موضوعات پرچالشی است که در اصول، قوانین و مقررات کنونی به لزوم جبران آن تصریح شده است. اما همواره به دلیل ماهیت غیرمادی و نامحسوس این نوع خسارت و ارتباط مستقیم آن با شخصیت و جایگاه اجتماعی بزه‌دیده و کم سابقه بودن جبران مادی آن، تمایل به صدور حکم برای جبران این نوع خسارات کمتر وجود داشته است. این مشکل به‌خصوص در مرحله تعیین میزان خسارت معنوی با توجه به نبود معیارها و راهکارهایی صحیح و قابل‌اعتمادی که منجر به تقویم میزان خسارت از طرف محاکم شود نمود پیدا می‌کند. در این پایان‌نامه تلاش شده است در اولین گام به روش توصیفی و تحلیلی به شناسایی شاخص‌های مرتبط با بزه‌دیده و بزه‌کار، شدت جرم و زمان ارزیابی خسارت پرداخته و سپس با ارائه راهکارهایی چون سیستم روزانه و یکجا، سیستم خودگزارشی، سیستم طبقه بندی، تعیین سقف قانونی، استفاده از جدول مضروب‌فی‌ها و راهکارهای جایگزین، نوعی، شخصی و مختلط در جهت تقویم و کمی‌کردن خسارت معنوی موجبات تسهیل وضع مقررات صریح و کاربردی در این خصوص را برای قانونگذار فراهم آورد تا به تبع آن شرایط مناسب برای صدور آرای شایسته در این زمینه فراهم شود. همینطور با بررسی جایگاه خسارت معنوی در جرایم به لزوم جبران این خسارت علاوه بر مجازات مجرم با توجه به ماهیت متفاوت هر کدام تاکید می‌شود.

واژگان کلیدی: خسارت غیرمادی، معیارهای تقویم، سنجش خسارت، خسارت حاصل از جرم

با تمام وجود تقدیم به

مادرم

که در تک تک لحظات زندگی کنارم بود. عاشقانه دوست دارم.

ن

سپاس از

خدای مهربان که همواره مرا در سایه لطف و رحمت خود قرار داد

و سپاس از

اساتید بزرگوارم که همچون پدرانی دلسوز و مهربان در تعلیم و تربیت من کوشیدند و امروز هرآنچه در خود می‌بینم مدیون آنان هستم.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
۱- بیان مسئله:	۱
۲- اهمیت موضوع:	۲
۳- سوالات تحقیق	۳
۴- فرضیه‌های تحقیق	۳
۵- سابقه مطالعات و تحقیقات پیشین	۴
۶- ضرورت انجام تحقیق	۵
۷- اهداف و کاربرد تحقیق	۵
۸- نوآوری تحقیق	۵
۹- روش تحقیق	۶
۱۰- استفاده کنندگان مستقیم از تحقیق	۶
۱۱- ساختار تحقیق	۶
فصل نخست	۸
تعریف، مصادیق و دیدگاه‌ها درباره جبران مالی خسارت معنوی ناشی از جرم	۸
مبحث اول - تعریف خسارت معنوی	۹
گفتار اول - خسارت معنوی در دکترین	۹
گفتار دوم - خسارت معنوی در قوانین	۱۱
بند اول - قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲	۱۲
بند دوم - قانون مجازات اسلامی	۱۳
گفتار سوم - خسارت معنوی در منابع فقهی	۱۵
بند اول - خسارت معنوی در قرآن	۱۵
بند دوم - خسارت معنوی در سنت	۱۶
بند سوم: خسارت معنوی از منظر عقل و اجماع	۱۷
مبحث دوم - مصادیق بزه‌دیدگی معنوی	۱۸
گفتار اول - بزه‌دیدگی معنوی ناشی از آسیب جسمی	۱۹
گفتار دوم - بزه‌دیدگی معنوی ناشی از آسیب‌های روحی و روانی	۲۱
بند اول - آسیب روحی ناشی از لطمه به عواطف	۲۱

۲۲.....	بند دوم - آسیب روحی ناشی از اتفاقات شوکه کننده.....
۲۲.....	بند سوم - آسیب روحی ناشی از گرفتن فرصت.....
۲۳.....	گفتار سوم - بزه‌دیدگی معنوی ناشی از آسیب‌های شخصیتی.....
۲۳.....	بند اول - تجاوز به آزادی فرد.....
۲۴.....	بند دوم - تجاوز به عرض و آبروی فرد.....
۲۶.....	بند سوم - تجاوز به حقوق مدنی و سیاسی.....
۲۷.....	مبحث سوم - دیدگاه های حقوقی درباره جبران خسارت معنوی با پول.....
۲۷.....	گفتار اول - نظریه عدم امکان جبران خسارت معنوی با پول.....
۲۷.....	بند اول - دلیل علمی.....
۲۹.....	بند دوم - دلیل عملی.....
۲۹.....	بند سوم - دلیل اخلاقی.....
۳۰.....	گفتار دوم - نظریه امکان جبران خسارت معنوی با پول.....
۳۰.....	بند اول - نظریه جبران مطلق.....
۳۱.....	بند دوم - نظریه جبران نسبی.....
۳۳.....	فصل دوم.....
۳۳.....	تقویم خسارت معنوی ناشی از جرم و چالش‌های آن در تقنین و رویه قضایی.....
۳۵.....	مبحث اول - معیارهای کمی کردن خسارت معنوی.....
۳۶.....	گفتار اول - معیارهای مرتبط با بزه‌دیده.....
۳۹.....	گفتار دوم - معیارهای مرتبط با بزه‌کار.....
۴۱.....	گفتار سوم - معیارهای مرتبط با شدت جرم.....
۴۳.....	گفتار چهارم - معیار زمان ارزیابی خسارت معنوی.....
۴۵.....	مبحث دوم - راهکارهای کمی کردن خسارت معنوی.....
۴۶.....	گفتار اول - استفاده از سیستم روزانه و یکجا.....
۴۹.....	گفتار دوم - استفاده از سیستم خودگزارشی.....
۵۲.....	گفتار سوم - استفاده از تعیین سقف قانونی.....
۵۵.....	گفتار چهارم - استفاده از سیستم طبقه‌بندی.....
۵۷.....	گفتار پنجم - استفاده از جدول مضروب فی‌ها.....
۵۹.....	گفتار ششم - استفاده از راهکار جایگزین.....

گفتار هفتم - استفاده از راهکار نوعی، شخصی، مختلط	۶۰
بند اول - معیار نوعی	۶۰
بند دوم - معیار شخصی	۶۲
بند سوم - معیار مختلط	۶۳
مبحث سوم - واکاوی تقویم خسارت معنوی در قوانین و رویه قضایی	۶۵
گفتار اول: کمی کردن خسارت معنوی در قوانین	۶۵
گفتار دوم - کمی کردن خسارت معنوی در رویه قضایی	۶۹
گفتار سوم - آرای قضایی محاکم داخلی و خارجی	۷۱
بند اول - محاکم داخلی	۷۱
بند دوم - محاکم خارجی	۷۴
فصل سوم	۷۷
جایگاه خسارت معنوی در محکومیت های کیفری	۷۷
مبحث اول - جایگاه خسارت معنوی در جرایم	۷۹
گفتار اول - تعزیرات	۷۹
گفتار دوم - دیات	۸۴
گفتار سوم - حدود	۸۹
گفتار چهارم - قصاص	۹۳
مبحث دوم - آیین رسیدگی به خسارت معنوی	۹۵
گفتار اول - طرح دعوای خسارت معنوی در محاکم کیفری	۹۵
بند اول - شرایط مطالبه خسارت معنوی در محاکم کیفری	۹۶
بند دوم - مطالبه خسارت معنوی در مراحل مختلف دادرسی	۹۸
الف - مرحله بدوی	۹۸
ب - مرحله تجدیدنظر و واخواهی	۹۹
گفتار دوم - افراد مستحق مطالبه خسارت معنوی	۱۰۱
بند اول - نظریات مرتبط با افراد مستحق مطالبه خسارت معنوی	۱۰۱
الف - خویشاوندان مستحق نفقه	۱۰۱
ب - وراث	۱۰۲
ج - خویشاوندان	۱۰۲

۱۰۲.....	د - همه زیان دیدگان.....
۱۰۳.....	بند دوم - قوانین و رویه قضایی داخلی.....
۱۰۴.....	نتیجه گیری:.....
۱۰۶.....	پیشنهادات:.....
۱۰۷.....	ضمائم:.....
۱۱۱.....	منابع.....
۱۱۶.....	چکیده لاتین.....

۱- بیان مسئله:

خسارت از آن جهت که به دارایی و حقوق مالی وارد می‌شود خسارت مادی و از آن جهت که موجب لطمه به سرمایه معنوی می‌شود خسارت معنوی است. جبران خسارت مالی در تمام نظام‌های حقوقی پذیرفته شده است و امکان جبران آن با مراجعه به دادگاه و اثبات زیان وجود دارد؛ اما در مورد جبران خسارت معنوی به دلایلی از جمله دارا بودن ماهیت غیرمالی، دشواری ارزیابی میزان خسارت و یا مرسوم نبودن مطالبه خسارت، اختلاف نظر وجود داشت. اما امروزه در بیشتر کشورها این نوع خسارت شناخته شده است. در نظام قانونگذاری ایران در سال ۱۳۹۲ به موجب تبصره ۱ ماده ۱۴ ق.آ.د.ک خسارت معنوی به عنوان یکی از ضرر و زیان‌های قابل مطالبه این چنین تعریف شده است: «زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است.» خسارت معنوی یکی از مهم ترین اقسام خسارت می‌باشد و مشمول این قاعده کلی است که «هرنوع خسارت نامشروع و نامتعارف باید توسط عامل ایجاد آن جبران گردد و هیچ ضرری بدون جبران باقی نمی‌ماند.» با توجه به اهمیت و جایگاه خسارت معنوی، ضرر و خسارت ناشی از جرم، منحصر به ضررهای مادی و مالی نیست و انسان گاه در برابر لطمات روحی نیز آسیب پذیر است. بنابراین لازم است علاوه بر ضررهای مادی، ضررهای معنوی وارده به اشخاص (که گاه از ضررهای مادی تاثیر بیشتری دارد) نیز مورد حمایت قانون بوده و وارد کننده ضرر، ملزم به جبران آن شود.

خسارت معنوی متوجه بعد معنوی شخصیت انسان از قبیل شرافت، کرامت، آزادی، شهرت و ... زیان دیده و حتی اطرافیان او نیز می‌شود. به همین دلیل تعیین و ارزیابی خسارت معنوی به راحتی خسارت مادی نخواهد بود. همینطور به دلیل ماهیت غیرمادی و نامحسوس این نوع خسارت و خلاء شاخص‌هایی در جهت کمی کردن آن سبب شده است دعاوی راجع به خسارات معنوی در محاکم قضایی بسیار مهجور بماند و بیشتر قضات عنایت چندانی به این گونه دعاوی نداشته باشند. به عنوان مثال در یکی از دعاوی که در دادگاه عمومی جزایی تهران با دادنامه کیفری به شماره ۸۰۱۵۲۶ در سال ۱۳۹۲ به خواسته پرداخت خسارت مادی و معنوی ناشی از نقض حقوق صاحب علامت و نام تجاری مطرح شد، دادگاه با این استدلال که خسارت معنوی برابر قوانین موضوعه جاری قابل مطالبه نیست و یا حداقل ملاک ممیزی و شاخص‌هایی برای تعیین خسارت معنوی وجود ندارد حکم به بطلان دعوی خسارت معنوی صادر نمود. همچنین در پرونده‌ای دیگر که در شعبه ۲۰۸ دادگاه عمومی حقوقی تهران در تاریخ ۱۳۹۲/۰۸/۲۶ به خواسته جبران زیان معنوی ناشی از بزه نشر اکاذیب که جرم فوق در دادگاه کیفری نیز ثابت شده بود دادگاه با این استدلال که وکیل خواهان دلیلی بر اثبات آنچه که صدور حکم به

زبان معنوی را ایجاب کند ارائه نداده است؛ دعوی خواهان را وارد تشخیص نداده بود. وجود چنین خلاءها و نواقصی که در قوانین و رویه قضایی وجود دارد به گونه‌ای که یا قضاات اقدام به تعیین خسارت معنوی نمی‌کنند یا در صورت تعیین خسارت معنوی شاخص و معیارهایی وجود ندارد که به واسطه آن بتوانند عمل نمایند، ما را برآن داشت تا هرچند به صورت نسبی تلاش کنیم عوامل و شاخص‌هایی که در کمی‌کردن خسارت معنوی تاثیر دارد شناسایی نماییم تا دادگاه‌ها براساس آن عوامل و شاخص‌ها اقدام به تعیین میزان خسارت و صدور حکم به جبران آن نمایند.

۲- اهمیت موضوع:

بشر افزون بر حقوق مادی، دارای حقوق و سرمایه‌های معنوی نیز می‌باشد که تکامل همه جانبه جوامع بشری در گرو حفظ و حمایت از این حقوق است. اهمیت حقوق معنوی تا جایی است که می‌توان گفت در بسیاری از موارد ورود خسارت به سرمایه‌های معنوی اشخاص، نسبت به خسارت مادی، اثرات تخریبی به مراتب بیشتری را در شخص بزه‌دیده و حتی به مرور در اجتماع برجای خواهد گذاشت؛ لذا حمایت از حقوق مربوط به شخصیت و ابعاد روحی و روانی و سرمایه‌های معنوی انسان و جبران صدمات وارده به این حقوق از اهمیت و ضرورت غیرقابل انکاری برخوردار است. در حالی که جبران خسارت معنوی در قوانین مورد اشاره قرار گرفته است اما باز هم در محاکم قضایی مورد عنایت چندانی قرار نمی‌گیرد. همچنین بحث‌هایی که در خصوص شیوه جبران خسارت معنوی وجود دارد نیز موجب شده که اکثر دادگاه‌ها در اینگونه موارد که خواسته دعوا جبران خسارت معنوی است، از تعیین و تقویم این خسارت بگذرند یا اینکه به نحوی تقویم نمایند که در این راستا هیچ شاخص و معیاری وجود ندارد. در نتیجه به خوبی می‌توان به اهمیت این موضوع پی‌برد که چنانچه شاخص‌ها و معیارهایی در راستای کمی‌کردن خسارت معنوی و تبدیل آن به امر مادی و عینی وجود داشته باشد محاکم قضایی ما نیز از این سردرگمی خارج خواهند شد. از طرفی دیگر حقوق بزه‌دیده معنوی نیز پایمال نخواهد شد زیرا زمانی که بتوان با شناسایی شاخص‌ها و معیارهایی اقدام به کمی‌کردن خسارت معنوی نمود، محاکم می‌توانند حکم به جبران خسارت معنوی دهند و نتوانند به این بهانه که خسارت معنوی قابل ارزیابی نمی‌باشند از صدور حکم سرباز زنند.

۳- سوالات تحقیق

سوال اصلی

۱- چگونه می توان خسارت معنوی را به صورت کمی ارزیابی نمود؟

سوالات فرعی

۱- چه راهکارهایی می توانند به تقویم خسارت معنوی در محکومیت های کیفری کمک کنند؟

۲- محاکم قضایی داخلی تا چه حد نسبت به جبران خسارت معنوی در پرونده های کیفری اهتمام دارند؟

۴- فرضیه های تحقیق

۱- امکان کمی کردن خسارت معنوی با شاخص هایی چون سن، شخصیت، تحصیلات، موقعیت اجتماعی، عائله مندی و قوه ادراک بزه دیده وجود دارد. همینطور شاخص تعیین زمان کمی کردن خسارت معنوی و شدت زیان وارد به بزه دیده می تواند ما را در امر تقویم خسارت معنوی یاری رساند.

۲- استفاده از راهکارهای سیستم روزانه و یکجا، خودگزارشی، تعیین سقف قانونی، سیستم طبقه بندی، جدول مضروب فی ها، راهکار جایگزین و معیارهای نوعی، شخصی و مختلط می تواند قضات را در تقویم خسارت معنوی یاری کند.

۳- به علت نبود شاخص ها و راهکارهایی در جهت کمی کردن خسارت معنوی و ارزیابی آن، صدور حکم به جبران این خسارت ها همواره یکی از معضلات قضات بوده است. لذا همواره محاکم نسبت به موضوع خسارت معنوی عنایت چندانی نداشتند.

۵- سابقه مطالعات و تحقیقات پیشین

در مورد خسارت معنوی و روش‌های جبران آن کتب، مقالات و پایان نامه‌های چندی به چشم می‌خورد. کتاب‌هایی چون: ۱. بررسی تطبیقی خسارت معنوی به قلم هدایت الله سلطانی نژاد^۱ که خسارت معنوی در نظام حقوقی ایران را به طور مختصر با نظام‌های حقوقی بعضی از کشورهای اروپایی به صورت تطبیقی مقایسه و بررسی می‌کند. ۲. خسارت معنوی در حقوق ایران به قلم فرهاد پروین^۲ که در مورد شناسایی خسارت معنوی در حقوق ایران و ضرورت جبران آن است و به گونه‌ای می‌توان گفت منبع اصلی تمامی نگارش‌هایی که در زمینه خسارت معنوی شده است می‌باشد. همین‌طور پایان‌نامه‌هایی با عناوین: ۱. قلمرو شیوه‌های تقویم خسارت معنوی در حقوق ایران و انگلیس به قلم خانم مهدیه جلال^۳ از دانشگاه علامه که به صورت تطبیقی به بررسی روش‌های جبران خسارت معنوی و قلمرو قابل تقویم آن پرداخته است. ۲. تعیین خسارت معنوی ناشی از جرم به قلم آریتا اسدپور^۴ که به بررسی جرایمی می‌پردازد که منجر به خسارت معنوی می‌شود و در آخر مقالاتی با عناوین: ۱. نحوه ارزیابی خسارت درد و رنج از دانشگاه تهران به قلم خانم شوشی نسب^۵ که در این مقاله با الهام از نظام حقوقی انگلیس اقدام به ارائه روش‌هایی می‌کند که می‌تواند در ارزیابی خسارت ناشی از درد و رنج موثر باشد که این خسارت به گونه‌ای در نظام حقوقی ما همان خسارت معنوی می‌باشد. ۲. معیارهای ارزیابی خسارت معنوی به قلم قاسم فیاضی^۶ نگارش شده است. با این وجود در مورد شناسایی شاخص‌ها و راهکارهایی در جهت کمی کردن خسارت معنوی همچنان به نظر می‌رسد خلاء نگارشی وجود داشته باشد. چرا که آنچه در خسارت معنوی اهمیت دارد این است که چگونه می‌توان میزان خسارت معنوی را اندازه‌گیری نموده و آن را به پول تبدیل کنیم به نحوی که ترضیه‌خاطر بزه‌دیده معنوی فراهم شود. از طرفی در موارد مجازات بزهکار معنوی به چه نحو عمل نماییم که سبب مجازات مضاعف و تزییع حقوق بزهکار نگردد.

^۱- سلطانی نژاد، هدایت الله، بررسی تطبیقی خسارت معنوی، انتشارات میزان دانش، چاپ اول، ۱۳۹۴.

^۲- پروین، فرهاد، خسارت معنوی در حقوق ایران، چاپ ققنوس، ۱۳۸۲.

^۳- جلال، مهدیه، قلمرو و شیوه‌های تقویم خسارت معنوی در حقوق ایران و انگلیس، دانشگاه علامه، ۱۳۹۴.

^۴- اسدپور، آریتا، تعیین خسارت معنوی ناشی از جرم، دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۸.

^۵- شوشی نسب، نفیسه، نحوه ارزیابی خسارت‌های درد و رنج، پژوهش حقوق عمومی، تابستان ۱۳۹۰، ش ۳۳.

^۶- فیاضی، قاسم، معیارهای ارزیابی خسارت معنوی، پژوهشنامه حقوق خصوصی عدالت، شماره ۹، ۱۳۹۷.

۶- ضرورت انجام تحقیق

ضرورت انجام این تحقیق به این علت است که از یک سو با توجه به اینکه در قانون معیار و ضابطه‌ی مشخصی برای سنجش میزان خسارت معنوی پیش‌بینی نشده است و شاخص‌هایی نیز وجود ندارد که به واسطه آن بتوان یک امر معنوی را به یک امر مادی و عینی تبدیل نمود، لزوم انجام مطالعات و تحقیقاتی در این راستا احساس می‌شود. زیرا ثمره این خلاء در قوانین و مقررات ما باعث بروز مشکلات فراوانی در تقویم خسارت معنوی در محاکم قضایی شده است. از سوی دیگر سلامت روانی افراد یک جامعه ضامن پیشرفت و توسعه آن جامعه می‌باشد و جبران خسارت که همواره به عنوان یکی از اهداف اصلی حقوق در جهت برقراری عدالت و تا جای امکان اعاده وضع اشخاص زیان‌دیده به حال سابق می‌باشد مورد توجه بوده است. در نهایت می‌توان با شناسایی عوامل و شاخص‌هایی در جهت کمی‌کردن و تعیین خسارت معنوی سبب افزایش رضایت‌مندی افراد جامعه و در نتیجه افزایش سطح رفاه جامعه شد.

۷- اهداف و کاربرد تحقیق

هدف از نگارش این پایان‌نامه آن است که با مطالعه کتب، مقالات و آرای محاکم (اعم از داخلی و خارجی) بتوان معیارها و شاخص‌هایی را شناسایی کرد تا به واسطه آن به نحو شایسته‌ای اقدام به تقویم و کمی‌کردن خسارت‌های معنوی نمود و موجبات تسهیل وضع مقررات صریح و کاربردی در این خصوص را برای قانونگذار فراهم آورد تا به تبع آن از صدور آرای متعارض در این حوزه جلوگیری به عمل آمده و یا میزان آن‌ها به حداقل برسند. نتیجه حاصل از این پژوهش به قانونگذار این امکان را می‌دهد که ضمن بهبود بخشیدن به جایگاه شیوه جبران خسارت معنوی، به تکمیل قوانین مربوطه در این حوزه و یکسان‌سازی آن‌ها اقدام نماید و به قضات نیز اطمینان خاطر می‌دهد که می‌توانند نسبت به ایجاد رویه قضایی در زمینه جبران خسارت معنوی مبادرت ورزند.

۸- نوآوری تحقیق

موضوع خسارت معنوی در برخی کتب و پایان‌نامه‌های حقوقی به چشم می‌خورد که بعضاً به روش‌ها و ضرورت جبران آن اشاره دارد اما شناسایی شاخص‌ها و راهکارهایی که بتواند خسارت معنوی را با اعداد و ارقام ارزیابی و اندازه‌گیری کند تاکنون مورد بررسی و نگارش قرار نگرفته است. بدین معنا که بتوان خسارت معنوی را با استفاده از این شاخص‌ها و راهکارها تقویم نمود. لذا از این نظر این پایان‌نامه تازگی دارد.

۹- روش تحقیق

در این پایان نامه روش تحقیق توصیفی - تحلیلی خواهد بود و گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از کتب، مقالات و منابع اینترنتی می‌باشد. بعلاوه آرا و نظریات و پرونده‌های قضایی نیز مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

۱۰- استفاده کنندگان مستقیم از تحقیق

نتایج این تحقیق امید می‌رود بتواند برای اساتید بزرگوار دانشگاه، مولفان، نمایندگان مجلس، قضات و دانشجویان مفید باشد.

۱۱ - ساختار تحقیق

این پژوهش در سه فصل نگارش شده است که هر فصل آن متشکل از چند مبحث و گفتار و بند می‌باشد. در فصل اول با عنوان تعریف، مصادیق و نظریات جبران مالی خسارت و بزه‌دیدگی معنوی، در سه مبحث مجزا اقدام به تعریف خسارت معنوی، بیان مصادیق بزه‌دیدگی معنوی و دیدگاه‌های حقوقی جبران خسارت معنوی با پول می‌شود. هدف از چیدمان ساختار این فصل بدین نحو، ابتدا آشنایی مختصر در مبحث اول با تعاریف خسارت معنوی در دکترین و قوانین و بررسی جایگاه آن در فقه اسلامی می‌باشد. در مبحث دوم مصادیق و انواع بزه‌دیدگی معنوی مورد شناسایی قرار می‌گیرد؛ زیرا تا زمانی که نتوانیم مصادیق بزه‌دیدگی معنوی را شناسایی کنیم نمی‌توان اقدام به کمی کردن خسارت معنوی نمود. و در مبحث سوم با بیان دیدگاه‌های موافقان و مخالفان جبران خسارت معنوی با پول و به اعتباری کمی کردن خسارت معنوی راه را برای ورود به فصل دوم هموار تر می‌کنیم؛ زیرا لازمه ورود به فصل دوم در ابتدا پذیرش جبران خسارت معنوی با پول می‌باشد که در این فصل تلاش بر این است که به این مهم برسیم.

در فصل دوم با عنوان تقویم خسارت معنوی و چالش‌های آن در تقنین و رویه قضایی به کمی کردن خسارت معنوی پرداخته می‌شود. این فصل در سه مبحث به بررسی این مهم می‌پردازد. مبحث اول با عنوان معیارهای کمی کردن خسارت معنوی به شناسایی معیارها و شاخص‌های موجود و بررسی آن‌ها در حد امکان می‌پردازد. با شناسایی این معیارها قاضی می‌تواند با توجه به شخصیت بزه‌دیده، شدت جرم و زمان وقوع خسارت به یک بینش نسبی از اوضاع و احوال وقوع جرم و بزه‌دیده برای تقویم خسارت برسد.

مبحث دوم با عنوان راهکارهای کمی کردن خسارت معنوی به ارائه روش‌های مفیدی جهت کمی کردن خسارت معنوی می‌پردازد. زیرا قاضی بعد از شناسایی شاخص‌های مرتبط با بزه‌دیده و اوضاع و احوال وقوع جرم به بینشی نسبی برای تقویم خسارت معنوی می‌رسد و باید اقدام به کمی کردن خسارت معنوی بنماید. لذا اکنون راهکارهای پیشنهادی به قاضی برای رسیدن به این مهم یاری می‌رساند. بنابراین هدف این مبحث با توجه به توالی ذکر شده تبدیل امری نامحسوس و غیر مادی به ماهیتی مادی و محسوس می‌باشد. در نهایت در مبحث سوم با واکاوی تقویم خسارت معنوی در قوانین و رویه قضایی، مشکلات آن در کمی کردن خسارت معنوی تشریح می‌گردد. ارائه این مطالب در فصل دوم برای دوری از حشو گویی و ورود به اصل مطلب جهت آمادگی ذهن خواننده جهت پذیرش شاخص‌ها و راهکارهای کمی کردن خسارت معنوی می‌باشد. چرا که خواننده باید ابتدا شناختی از خسارت معنوی داشته باشد و جبران آن را با پول بپذیرد تا به اهمیت موضوع که به دست آوردن شاخص‌ها و راهکارهایی جهت تقویم خسارت معنوی است؛ برسد.

در فصل سوم و آخرین فصل با عنوان جایگاه خسارت معنوی در محکومیت‌های کیفری، تلاش بر این است در مبحث اول با بررسی جرایم و مجازات‌ها در چهار تقسیم‌بندی تعزیرات، دیات، حدود و قصاص به جایگاه خسارت معنوی ناشی از جرایم در دسته‌های فوق پی‌برد تا بتوان به این سوال پاسخ داد که در صورت وقوع جرمی آیا بزه‌دیده می‌تواند علاوه بر مجازات بزهکار، خواهان خسارت معنوی نیز باشد؟ یا اینکه صرفاً مجازات بزهکار کافی است؟ و در مبحث دوم نیز با بحث مهم آیین دادرسی اقامه خسارت معنوی در محاکم کیفری و افراد مستحق مطالبه خسارت معنوی ناشی از جرم آشنا می‌شویم. زیرا بحث آیین دادرسی همواره یکی از مباحث مهم و تاثیرگذار در رویه قضایی می‌باشد و باید به آن پرداخت.

فصل نخست

تعریف، مصادیق و دیدگاه‌ها درباره جبران مالی خسارت معنوی ناشی از جرم

خسارت معنوی اصطلاح شایع و در عین حال پیچیده و پرابهامی است که تعیین مصادیق و ترسیم دقیق قلمرو آن کار آسانی نیست؛ زیرا با این که در متون قانونی متعدد به کار رفته و در نوشته‌ها و تالیفات حقوق‌دانان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته؛ اما در هیچ یک از متون مزبور تعریفی از خسارت معنوی به عمل نیامده یا بهتر است بگوییم تعریف جامع و مانعی صورت نگرفته است و حقوق‌دانان در تعریف آن وحدت نظر ندارند. شاید به همین علت است که در حقوق ما این موضوع بسیار مهم و حیاتی به درستی مورد لحاظ در قانون قرار نگرفته و در هر برهه از زمان که قانونگذار شمه‌ای از آن را مدنظر قرار داده با مخالفت‌ها و نظرات ناهمگونی مواجه شده است؛ بطوری که این بحث بسیار حیاتی و مهم از مباحث مهجور قوانین ما می‌باشد.

براین اساس در این فصل در مبحث اول سعی شده است تا با گردآوری تعاریفی دقیق و مرتبط، با توجه به دکترین حقوق، قوانین و فقه به تعریفی جامع از خسارت معنوی دست پیدا کرد و سپس در مبحث دوم و سوم با بیان مصادیق بزه‌دیدگی و دیدگاه‌های حقوقی جبران خسارت معنوی با پول این فصل را به پایان رساند.

مبحث اول - تعریف خسارت معنوی

هر صاحب نظری با توجه به دیدگاه خود تعریفی از خسارت معنوی ارائه داده است. در این قسمت با جمع‌آوری این تعاریف، به بررسی آن‌ها پرداخته و سعی در ارائه یک تعریف شایسته داریم.

گفتار اول - خسارت معنوی در دکترین

یکی از نویسندگان در این زمینه می‌گوید: «تعریف زیان معنوی دشوار است و می‌توان گفت صدمه به منافع عاطفی و غیر مالی مانند احساس درد جسمی و رنج‌های روحی، از بین رفتن آبرو، حیثیت و آزادی، ضرر معنوی است.»^۱

برخی بر آن هستند که: «ضرری که به عرض، شرف و حیثیت متضرر یا یکی از اقارب او وارد می‌شود همچون افشای راز بیمار، ضرر معنوی است.»^۲

^۱ کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی، ضمان قهری، تهران، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶، ص ۱۴۴.

^۲ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، بی‌چا، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۸، ص ۲۶۳.

برخی دیگر می‌گویند: «خسارت معنوی زبانی است که به حیثیت، آبرو یا عواطف و احساسات اشخاص وارد شده باشد. تجاوز به حقوق غیر مالی انسان و لطمه زدن به احساسات دوستی، خانوادگی، مذهبی و رنجی که در اثر حادثه‌ای ایجاد می‌شود نیز خسارت معنوی است و این موارد امروزه می‌تواند مجوز مطالبه خسارت معنوی باشد.»^۱

همچنین گفته شده است: «ضرر معنوی یعنی خسارت وارد بر متعلقات غیر مالی انسان نظیر روان، آبرو و جسم می‌باشد. خسارت معنوی که می‌توان واردکننده آن را محکوم به جبران کرد عبارت است از: خسارت وارد بر حیثیت یا اعتبار و خسارت وارد بر جسم، روح و آزادی و به تعبیر ماده یک قانون مسئولیت مدنی هر حق دیگر.»^۲

در تعریفی دیگر بیان می‌شود: «خسارت معنوی، ضرر و زیان وارد شده به شهرت، حیثیت و آبرو، آزادی، اعتقادات مذهبی، حیات، زیبایی، احساسات، عواطف و علائق خانوادگی است.»^۳

برخی از حقوق‌دانان عرب در تعریف ضرر معنوی گفته اند: «ضرری است که بر حسن شهرت و اعتبار و معنویات انسان وارد می‌شود؛ نظیر توهین، عیب جویی، مذمت و بدگویی و... همچنین تالمت ناشی از اقدامات قضایی، مانند طرح دعوی نیز ضرر معنوی شمرده می‌شود.»^۴

در فرهنگ حقوقی انگلیسی به انگلیسی در تعریف خسارت گفته شده است که: «خسارت عبارت است از جبران زیان مالی یعنی پولی که در یک دعوای حقوقی توسط قاضی یا هیات منصفه به دلیل تقصیری که باعث ورود زیان به خواهان شده است صادر می‌شود.»^۵

---

^۱ صفایی، حسین، مفاهیم و ضوابط جدید در حقوق مدنی، تهران، مرکز تحقیقات، ۱۳۵۵، ص ۲۴۰.

^۲ شهیدی، مهدی، مسئولیت مدنی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۶۶، ص ۴۸.

^۳ آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، چاپ دوم، انتشارات سمت، ۱۳۷۶، ص ۲۰۸.

^۴ نجم جبران، یوسف، القانون و الجرم و النظریه العامه للموجبات، ج ۲، بیروت، منشورات عویدات، ۱۹۸۱، به نقل از نیک فرجام، زهره، جبران خسارت معنوی در فقه و حقوق، مبانی فقهی حقوق اسلامی، ش ۱۱، ۱۳۹۲، ص ۱۰۸.

^۵ رفیعی، محمدتقی، فرهنگ حقوقی مجد، انتشارات علمی و فرهنگی مجد، چاپ دهم، تهران، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶.

در حقوق انگلیس، خسارت معنوی با اصطلاحات non Pecuniary injury یا psychological damage نام برده شده است و اصطلاح متداول آن که از قدیم توسط دادگاه بکار برده می‌شده Nervous Shock یا همان شوک عصبی است که در این موارد زیان دیده می‌تواند به دلیل اینکه در نتیجه رفتار همراه با تقصیر واردکننده زیان دچار شوک، ناراحتی، نگرانی و ترس شده است؛ مطالبه خسارت نماید. در واقع شوک عصبی یا همان nervous shock عبارت است از صدمه یا بیماری روحی که در اثر فعل عمدی یا همراه با تقصیر شخصی به دیگری وارد می‌شود.^۱

در حقوق آمریکا واژه خسارت معنوی زیاد مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و حقوقدانان بیشتر فشارهای روحی و روانی را بکار می‌برند.^۲ در نظام حقوقی آمریکا مطابق عبارت خسارت قابل جبران، وارد کننده زیان مسئول تمام عواقب طبیعی و مستقیم عمل غیرقانونی خود است. معیار خسارت قابل جبران، واقعی و ملموس بودن آن است هرچند که نتوان به طور دقیق میزان خسارت را ارزیابی کرد.^۳ فشارهای روحی و روانی نیز جزء خسارات قابل جبران در حقوق آمریکا می‌باشد. برای مثال ایجاد وحشت، اندوه، اضطراب، تحقیر و توهین مصادیق فشارهای روحی و روانی هستند.^۴ در قانون اساسی اکثر ایالات آمریکا، به وضوح جبران خسارت معنوی ناشی از صدمه به تمامیت جسمی، شخصیت و اعتبار اجتماعی، صدمه روانی و عاطفی، سلب آزادی، تجاوز به امور محرمانه و دیگر حقوق شخصی، توهین و افتراء و مانند آن مورد پذیرش واقع شده است.^۵

---

^۱ همان.

^۲ همان.

^۳ فیاضی، قاسم، معیارهای ارزیابی خسارت معنوی، پژوهشنامه حقوق خصوصی عدالت، شماره ۹، ۱۳۹۷، ص ۵۳.

^۴ همان.

^۵ سلطانی نژاد، هدایت الله، بررسی تطبیقی خسارت معنوی، انتشارات میزان دانش، چاپ اول، ۱۳۹۴، ص ۱۸۸.